

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Malsta kyrka är vackert belägen på en sydsluttning mot Malstasjön. Kyrkoanläggningen består av kyrka, kyrkogård, klockstapel och ett uthus. Norr om kyrkan står sockenmagasinet på en privatägd tomt. Väster om kyrkan finns en folkskola som härstammar från 1788. På den plats kyrkan står kan ha funnits en träkyrka redan på 1100-talet, vilket antyds av de fragment av en runsten från kristen tid som hittats på platsen. Malsta har under lång tid varit annex till Lohärads socken vilket avspeglar sig i detaljer i kyrkorna som visar likheter, främst fönster och inredningssnickerier. Malsta ingår sedan år 2001 i Norrtälje-Malsta församling.

Malsta är en liten socken där det under senare år funnits stort intresse för nybyggnation. Kring kyrkan är förändringarna obetydliga vilket är en av flera anledningar till att kyrkomiljön rymmer stora upplevelsevärden.

2.2 Kyrkan

Malsta kyrka har salkyrkoplan som tillsammans med andra detaljer som omfattningen till den ursprungliga ytterportalen kan datera den till senare delen av 1200-talet eller tiden omkring år 1300. Den är helt uppförd i gråsten med det senare tillkomna vapenhusets gavelröste i tegel. Kyrkan är liten och har behållit sin ursprungliga planform utan att byggas ut med kor eller höjas vilket ofta skett med medeltida landsortskyrkor. Detta gör den till ett välbevarat och värdefullt exempel på denna typ av kyrkor som blev allmän håll från 1200-talets senaste årtionden. Längs norra väggen finns sakristia som antagligen byggts relativt snart efter att långhuset stod klart och mot söder ett vapenhus som kan antas ha tillkommit omkring 1430 – 1450. Sakristia och vapenhus är separat uppförda utan förband med långhuset. Sakristian har med största sannolikhet tillkommit efter att långhuset byggdes, murarna är i gråsten med ett ursprungligt valv av stenflis i kalkgjutmassa vilket är ett byggnadsätt som förknippas med Gotland. Gotländska hantverkare byggde under 1300-talets första årtionden sakristior i denna konstruktion i flera kyrkor i Roslagen.

Vapenhuset kan dateras främst utifrån blinderingarna i gavelröstet med mönster som blev vanligt från 1430-talet med sköldar och liggande trappstegsfriser. Blinderingarna i Malsta överrensstämmer med dem som finns i Estuna kyrkas vapenhusröste och visar likheter med mönster i Uppsala domkyrkas torn. Vapenhusdörren är enda yttre ingång till kyrkan, portalen är tvåspråkig och har en plankdörr av hög ålder.

Fönsteröppningarna förstörades och fick sin utformning på 1790-talet. I öster fanns tidigare ett medeltida fönsterarrangemang med två fönster omfattade av en spetsbågig nisch, detta ersattes av det nuvarande större korfönstret, troligen också på 1790-talet. Träpartierna har trebruten övre avslutning, bågarna visar stor likhet med Lohärads som insattes på 1870-talet. Vid restaureringen 1937 insattes nuvarande antikglas innefattade i blyspröjs i ett för den tiden vanligt sätt att göra interiören mörkare. Omedelbart öster om vapenhuset finns nischen efter ett ursprungligt rundbågigt fönster som sattes igen när valven slogs på 1400-talet. På västra gaveln syns märken i putsen som antyder tidigare öppningar i muren. Från mitten av 1740-talet fanns en utvändigt trappa till läktaren och senare ett fönster.

Exteriören är slätputsad med sockeln markerad i spritputs. Taket är belagt med tjärat spån och på gavelspetsarna sitter smideskors märkta 1782, året för en stor takreparation då även takstolarna byttes.

Vapenhusets inre är enkelt, med odekorerade väggar och valv. Öster om ytterdörren finns ett fönster liksom i många vapenhus i Upplands medeltida kyrkor. I Malsta saknas spår efter altare som ofta fanns intill fönstren. Istället kan det ha samband med den sk ”exorcismen” då djävulen före dopet besvärjdes att lämna barnet innan det fördes in i den egentliga kyrkan. Valvet är ett halvtstens kryssvalv och är slaget samtidigt som vapenhuset byggdes. Den spetsbågiga portalen mot långhuset var ursprungligen yttre ingång och är vackert utförd med en rundstav av tegel inlagd i den tvåspråkiga omfattningen. På väggen sitter en del av fasaden till den orgel från 1855 som monterades ned år 1977 och längs golvet återfinns tidigare nämnda fragment av runstenar.

Kyrkorummet är litet och ger ett asketiskt intryck. Valven är stjärnribbvalv slagna under senare hälften av 1400-talet där det främre valvet med sin sk Vadstenastjärna markerar korets särskilda betydelse. På vinden finns märken kvar i putsen som visar läge och utformning för det ursprungliga treklövervalvet av trä.

Väggar och valv är vita och har som enda dekorationer invigningskors, totalt 20 stycken. Invigningskorsen är av flera olika typer och målade på olika putslager. Vid en kyrkoinvigning målades endast 12 kors och kyrkan har således genomgått flera invigningar. Korsens inbördes ålder är svår att avgöra men putslagren de målats på visar att de röda korsen är yngre än de svarta. Kyrkan saknar i övrigt spår av kalkmålningar.

I mittgången och koret ligger golv av kalkstensplattor lagda 1847 och i bänkkvarteren ligger trägolv.

Likt många andra medeltida kyrkor har Malsta snickerier från mitten och slutet av 1700-talet. Bänkkvarteren är slutna och har rokokodrag med urnformad dekoren mellan dörrarna. Bänkinredningen byggdes om 1937 för att bli bekvämare.

Orgelläktaren är gjord med en enkel front delad i tre fyllningar. Läktarbygget bekostades av Johan von Brehmer 1731 samtidigt som denne tillträdde Degarö säteri. Släktvapnet finns kvar på läktarbarriären och under lång tid var läktaren förbehållen gårdsfolket på Degarö. Nuvarande orgel och väl anpassade orgelfasad byggdes 1977 av Robert Gustavsson, Härnösand.

Altare och altarring härstammar från 1785 men har sedan dess förändrats flera gånger. Altarbordet är högt, smalt och saknar avslutning uppåt efter att den tavla som nu hänger på väggen mot sakristian tagits bort. Tavlan är fritt gjord efter Rubens *Nattvarden*. Bakom altaret finns ett podium i enkel barock som åt sidorna avslutas av förgyllda voluter. Altarringen är kvadratisk i planformen med rundade hörn och gjord med fyllningar som är utskjutande på insidan, likt hur de flesta fyllningsdörrar i hus på landsbygden utfördes vid denna tid.

Predikstolen är enkelt utförd och har kvadratisk plan med fasade hörn. Ljudtaket har samma planform som predikstolen, under hänger en förgylld duva och upptill kröns taket av ett kors. Nedanför trappan upp till predikstolen finns en fyllningsdörr och mellan predikstol och

Ljudtak har en valpelarens språng utnyttjats för att måla en illusorisk blå drapering på väggen.

I koret finns klockarbänk på södra sidan, tillverkad samtidigt som övriga bänkar samt dopfont i sandsten daterad till 1200-talets senare hälft. Dopfunten är av en ovanlig typ med firsidig sockel som endast återfinns i en handfull kyrkor i Sverige.

Bänkinredning, predikstol och läktare är målade i mörk gråbrun enkel ådringsmålning med svarta fyllningar, altaret i en ljusare grågrön marmorimitation med sparsam gulddekor och orgeln ådrad i grått med gulddekor. Kulöerna härstammar från 1937 års restaurering och valdes då utifrån framskrapade fragment av ursprungliga färgsättningar.

Ingången till sakristian är spetsbågig och med oputsade tegelskift i öppningen mot långhuset, båda är drag som antyder en datering till 1300-talets början. Dörrbladet är järnbeslaget som skydd mot stölder och omgjort 1825. Sakristian är enkelt utförd och saknar målningar. I den västra väggen finns en nisch med plåtbeslagen låsbar dörr för nattvardssilver. Fönstret mot norr har stickbågig nisch och är försett med järngaller av hög ålder.

2.3 Kyrkogården

Kyrkogården är liten och vittnar om socknens storlek. Kyrkogården är endast utvidgad en gång, åt söder år 1931 enligt ett förslag av Ärland Noreen. Kyrkogårdsmurarnas närhet till kyrkan liksom det faktum att kyrkogården aldrig utvidgats åt norr gör att den idag är ett mycket särpräglad och ovanligt exempel på hur de flesta kyrkogårdar vid medeltida kyrkor såg ut före de många utvidgningar de ofta har genomgått. Längs östra och västra sidan inramas kyrkogården av ett antal lövträd av imponerande storlek.

Kyrkogården är omgiven av en kallmurad gråstensmur på alla fyra sidor. Vid utvidgningen 1931 togs den gamla murdelen ner och stenen återanvändes. Ingångar finns i nordväst och sydväst. Gångarna är täckta med grus. I väster finns en minneslund anlagd på 1990-talet.

Det finns en stor andel gravar av äldre typ, grusgravar med stenramar och relativt höga gravvårdar. Grusgravar har anlagts ända in på 1960-talet. Det finns även en gravhäll från 1700-talet. Däremot saknas mer stadsmässiga räcken och gravvårdar av gjutjärn.

2.4 Klockstapeln

Malstas klockstapel är byggd och senare förändrad på ett sätt som är typiskt för klockstaplar vid Roslagens medeltida kyrkor. Klockstapeln är sannolikt byggd under 1600-talet och var ursprungligen öppen med hjärtstockar, stråvor och huv täckta med spån. Spånen finns till stora delar fortfarande finns kvar. 1831 kläddes klockstapeln med ytterpanel av tjärade brädor, sannolikt ännu delvis samma panel som sitter kvar. Fasaden har en ovanlig åttakantig form och endast svagt lutande sidor. Spåntaket är karnissvängt och kröns av ett träkors.

Storklockan saknar inskriptioner men har bedömts kunna vara från 1300-talet. Lillklockan är gjuten 1878 av Johan Beckman i Stockholm.

2.5 Uthus

Intill klockstapeln finns en mindre byggnad som används som förråd och redskapsbod. Byggnaden är klädd med stående locklistpanel och har enkupigt lertegel på taket. På

storskifteskarta upprättad 1810 finns en mindre byggnad på platsen, dock inte samma som dagens förråd.

2.6 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Malsta kyrkomiljö har bevarat en ålderdomlig, traditionell prägel med liten påverkan av senare tiders förändringar. Kyrkogården har endast utvidgats en gång och muren står tätt inpå kyrkan och det finns även ett stort inslag av äldre grusgravar med stenramar. Det vackra läget invid sjön bidrar också till en miljö med stora upplevelsevärden.

Kyrkan har bevarat sin ursprungliga medeltida planform. Interiören präglas av rokokoinredningen från 1700-talet. Tillsammans med de många invigningskorsen ger det en karaktär av vacker landsortskyrka skapad med enkla medel. De senmedeltida stjärnvalven bidrar också till rumsupplevelsen.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

-Kyrkans plan och volym har sedan den byggdes endast förändrats genom att vapenhuset tillkommit vid 1400-talets mitt vilket gör den ovanligt lite förändrad både under medeltiden och under senare århundraden. Kyrkan är därför ett relativt ovanligt exempel på en oförändrad salskyrkoplan.

-Interiören är en enkel med odekorerade väggar och valv förutom invigningskorsen. Att så många kors har bevarats är anmärkningsvärt och de har intresse som historiskt jämförelsematerial.

-Interiörens snickerier är till största del skapade under en begränsad period på 1700-talet vilket gör att de vittnar om ett utvecklingssteg som var ganska typiskt för många medeltida kyrkor genomgick under denna period. De och utgör en stil- och utseendemässigt väl sammanhållen enhet.

-Landskapet kring kyrkoanläggningen är mycket lite påverkat av senare tiders förändringar och bör bevaras på detta sätt.

-Kyrkogårdsmuren står tätt inpå kyrkan nära intill kyrkan och det finns överallt visuell kontakt mellan kyrka och kyrkogård på ett sätt som idag är ovanligt. Kyrkogården har aldrig utvidgats åt norr.

-Kyrkogården har ett stort inslag av äldre gravar som är stämningsskapande och minner såväl om äldre tiders sociala förhållande som gravskick.

2.7 Källor, litteratur och övriga uppgifter

-ATA, Antikvarisk topografiska arkivet, Stockholm

-Lindgren, Mereth. *Malsta kyrka, Upplands kyrkor 160*. Ärkestiftets stiftsråd, 1973.

-Sporrong, Ulf och Sjöström, Ingrid, red: *Upplands kyrkor. Landskapets kyrkor*.

Forskningsprojektet Sockenkyrkorna. Riksantikvarieämbetet 2004.

-Wilcke-Lindqvist, Ingeborg. *Sveriges kyrkor, Uppland band V, häfte 5*. Stockholm 1961.